

УКРАЇНЬСЬКА ЛІРИКА З ПЕРСПЕКТИВИ ГЕНДЕРУ: РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
ОЛЬГИ ШАФ «ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
УКРАЇНЬСЬКОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ»¹

Турган Ольга Дмитрівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри культурології та українознавства
Запорізького державного медичного університету
turgan_olga@ukr.net
ORCID 0000-0001-6504-8759

У рецензованій монографії розглянуто українську лірику ХХ століття крізь призму гендеру, що актуалізує у вітчизняному літературознавстві дещо витіснений на периферію гендерний дискурс. Ця методологія, усе ще експериментальна, неоднозначно оцінена в академічних колах, почасти використовується (здебільшого як допоміжна) у наукових студіях переважно прози. Водночас застосування гендерного підходу до вивчення літератури потребує кристалізації термінології. Певні кроки в цьому напрямі зроблені в монографії О. Шаф, розділ 1 якої цілком присвячено проблемам гендерного вивчення лірики. Визначаючи сутність гендеру як базового поняття, автор відходить від його узвичаєного розуміння у вузькосоціальному ключі як набору культурних стереотипів, установок і норм і розширює його когнітивне поле до психічного виміру особистості, гендерна ідентичність, а отже, і весь життєвий профіль якої формується на стику психофізіологічних і соціокультурних гендеротвірних імпульсів. У зв'язку з таким розумінням гендеру виникла необхідність синтезувати соціологічні, психологічні, лінгвістичні гендерні студії та виробити методику його застосування в літературознавстві. Полівекторність методологічних пошуків у монографії О. Шаф привела її, зрештою, до психоаналізу, що давав можливість вийти у сферу «зародження» гендерних відмінностей на тій психоментальній глибині, що енергетично наснажує ліричний твір: «Пріоритетність психоаналізу в гендерному розгляді літератури зумовлена низкою причин: а) імпульсом до створення ліричного тексту є *емоційне переживання* автора, яке визначає і задум, і образно-мотивну систему, і використанні поетичних засобів; б) виражальність лірики виявляється в її здатності транслювати внутрішній світ автора, тобто його *свідомість і підсвідомість*, що мають пріоритет порівняно з рецепцією навколишнього світу; в) психологія та психоаналіз враховують водночас неповторність та типовість людської особистості» [2, с. 49]. Спираючись переважно на фрейдистський дискурс, автор студії, дещо відхиляючись від основного дослідного завдання, диференціює маскулітні та фемінітні плани психоаналізу, що, однак, виявляється незайвим аргументом в інтерпретації гендерних смислів вітчизняної лірики ХХ століття. Доповнює теоретико-методологічні пошуки О. Шаф досить докладний історичний екскурс у розвиток вітчизняних феміністичнокритичних і гендерних студій у їх зв'язку із зарубіжними: передусім осмислено генезис предмета дослідження – від статусу жіноцтва як депривованого об'єкта й суб'єкта тексту до паритетного й позаідеологічного гендерного типу поетики, референтного маскулітному чи фемінітному типам художньої свідомості.

Зосередження уваги на визначенні гендерного типу поетики й абстрагування від статі автора ставить перед О. Шаф теоретичне завдання окреслити смисловий «контент» маскулітності та фемінітності як антропологічних і поетикальних категорій (розділ 2). Дані різнодисциплінарних гендерних студій слугують обґрунтуванням як маскулітного й фемінітного «життєвих профілів», тобто сукупності світоглядних, сенсожиттєвих, ціннісноорієнтаційних і под. стратегій, так і гендерної специфіки психоемоційних реакцій і мовлення. Не претендуючи на вичерпність наведених гендерних диферентів, дослідниця експонує той їх набір, який надається для розмежування маскулітних і фемінітних стратегій художнього мислення, формантів ліричної свідомості.

Під час розгляду з гендерних позицій корпусу вітчизняної лірики ХХ століття О. Шаф застосовує типологічний і структурно-семантичний підходи, часом нехтуючи діахронічним і культурно-історичним аспектами літературного процесу означеного періоду, адже її «науковий інтерес становить не естетико-стильова своєрідність творчості митців, а подібність її гендерно-психологічного «плану» [2, с. 9]. Аналітична частина студії структурується за гендерно маркованими смисловими полями, представленими в ліричних текстах, такими як тілесність, сексуальність, дочірнє та синівське ставлення до батьків, материнське й батьківське ставлення до дитини, сенсожиттєві стимули, серед яких і творчість, і ставлення до смерті. Вибір автора цих полів зумовлений тим, що в них концентруються засади ідентифікаційної, референційної, світомоделювальної політики ліричного суб'єкта. У його визначенні власної персони, стосунків з Іншим і зі світом виявляються елементи маскулітної чи фемінітної психостратегії, що гендерно маркують поетику ліричного твору. Виявлена в такий спосіб гендерна зорієнтованість ліричної свідомості корелює (або й ні) із застосованою в тексті технікою письма, нарративний і стилістичний аспекти якої можуть відбивати психолінгвістичні гендерні відмінності.

Параметри тілесності й сексуальності, якщо йти за розділом 3 монографії, явно залежать від гендерної ідентичності суб'єкта та його ставлення до Іншого (особи однойменної та протилежної статі). Вихідним

¹ Шаф О. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття : монографія. Київ : ВЦ «Просвіта», 2019. 608 с.

у диференціації маскулітного й фемінітного ставлення до тіла та його сексуальної експлуатації є критерій суб'єктності – об'єктності. Лірика як «найвідвертіший» рід літератури часто транслює глибинні психічні імпульси творчої свідомості, вільні від ідеологічних нашарувань. Фіксуючи їх, О. Шаф твердить, що фемінінний підхід до тілесної й сексуальної самопрезентації – об'єктний: власне «Я» ліричний суб'єкт мислить як «поле впливу Іншого», жадає й/чи боїться маніпуляцій Іншого з власним тілом тощо й ілюструє цю позицію лірикою Г. Турелик, Л. Таран, В. Стах, Г. Осадко та інших. Маскулінний же підхід до тілесно-сексуального самовизначення, навпаки, суб'єктний, і відображена в ліриці (як поетів перших десятиліть минулого століття, зокрема М. Семенка, В. Сосюри, так і митців 1960–1990-х – Д. Павличка, Б. Олійника, В. Лесича, А. Кичинського та інших) його специфіка зумовлена страхом об'єктивації, втрати владної позиції в стосунках. Окреслену в роботі загальну тенденцію художньої реалізації теми тілесності й сексуальності доповнено спостереженнями щодо впливу культурно-соціальних факторів на індивідуальну манеру цих авторів. Різноманітні аспекти тілесності (тілесна комунікація, візуалізація тіла, його зміни під час старіння, хвороби, травми, одягання-роздягання, голизна тіла) і сексуальності (заволодіння/офірування тіла, інструментальність/комунікативність сексуальних взаємин, полігамні/моногамні пріоритети, місце й роль сексу) розглянуті в монографії крізь гендерно-психологічну оптику в презентативному масиві вітчизняної лірики переважно другої половини й кінця XX століття (Ю. Андрухович, Н. Білоцерківець, Б. Бойчук, С. Жадан, О. Забужко, О. Ірванець, К. Калитко, Ю. Позаяк, О. Стефанович та інші), хоча поетикальна своєрідність утілення зазначених аспектів у тексті й не завжди простежена.

Довіряючи тезі З. Фрейда про беззаперечність любовної преференції дитини до одного з батьків протилежної статі, що покладена ним в основу теорії едипового комплексу, О. Шаф на основі робіт основоположника психоаналізу та його послідовників (Х. Дойч, К. Хорні, М. Кляйн та інші), а також здобутків юнгіанської школи окреслює специфіку вираженого в ліриці XX століття синівського ставлення до батьківських фігур і їхніх «замінників» як прояву маскулітного художнього мислення й, відповідно, дочірнього комплексу едипових переживань – як його фемінінного варіанта. Особливе любовне піднесення образу матері О. Шаф фіксує в поезіях В. Свідзінського, Б. Бойчука, Б. Олійника, В. Симоненка, В. Стуса. У названих митців-шістдесятників синівська любов до матері, як видається авторці, спрофільована й на ставлення до Вітчизни. Художнє втілення дочірніх почуттів до батьківської фігури – часто вона репрезентована в образі Бога – О. Шаф простежує, зокрема, у творчості І. Жиленко, М. Кіяновської, Г. Крук, Б. Матіяш, Н. Стефурак. Ситуативність, суперечливість окремих едипових «прецедентів» у ліриці, що «розмивають» дослідну логіку окремих фрагментів розділу 4 монографії О. Шаф, пояснені, однак, поліфакторністю формування едипового комплексу, конфліктом психічних і соціальних імпульсів його трансляції, інвертованим характером едипових переживань, зрештою, рольовим, перформативним, трансгресивним модусом авторської (ліричної) свідомості.

У фінальному розділі монографії розглянуто маскулітні та фемінітні стратегії художнього осмислення сенсожиттєвих перспектив у вітчизняній ліриці XX століття. Вітальний вектор фемінітної ліричної свідомості реалізований у її сенсожиттєвих стимулах, серед них – гармонія з природою, насолода її красою, репродуктивність, актуалізація дитинства як вихідної ланки особистої історії, збереження родового «ланцюга», любов, самозаглиблення, приватний простір (дім), щастя. Залежно від реалізації цих сенсожиттєвих цінностей у фемінітній ліричній свідомості проблематизуються бездітність, втрата любові, розлука, самотність, занепад роду, втрата близьких тощо. До розгляду в зазначених аспектах узяті широке коло текстів Л. Голоти, І. Жиленко, Н. Лівницької-Холодної, Л. Повх, О. Слоньовської, Г. Тарасюк, О. Теліги, Н. Шейко-Медведевої та інших. Екзистенційний вектор маскулітної ліричної свідомості зумовлює сенсожиттєву актуалізацію боротьби (війни, опору), що виразно помітна в ліриці періоду воєнних заворушень В. Еллана-Блакитного, С. Гординського, Є. Маланюка, Ю. Липи, В. Сосюри, П. Тичини, В. Чумака. Маскулінними сенсожиттєвими стимулами, як доведено в монографії, є перебудова, освоєння світу (природи), активність, рух у просторі (мандри), сила (фізична та інтелектуальна), ситуації ризику, випробування. Переломлені крізь різні культурно-історичні обставин вони актуальні як для сучасних митців, так і поетів початку століття. Увагу в цьому ключі передусім звернено на творчість футуристів, адептів революційної романтики – В. Чумака, О. Влизька, а також П. Тичини, М. Рильського, поетів українського зарубіжжя, сучасників – С. Жадана, В. Махна та інших. До маскулітних сенсожиттєвих ризиків, відповідно, зараховано безсилля, страх поразки, упокорення, поневолення, втрати контролю над світом. О. Шаф їх аналізує на матеріалі поезії 1980-х років (В. Затулівітра, П. Гірника, А. Кичинського, Т. Федюка та інших, тобто тих поетів, які творили за умов культурної заблокованості, що підсилила виявлену в їхніх текстах маскулітну психосимптоматику). У зв'язку з цим авторка торкається питання кризи національної маскулітності, зокрема, в останні десятиліття XX століття, продовжуючи в окремих ракурсах дослідження літературного проекту національної психоісторії Н. Зборовської [1]. Успішність реалізації сенсожиттєвих завдань зумовлює, на думку О. Шаф, ставлення ліричного суб'єкта до смерті, що також надається до гендерної інтерпретації. Одним із чільних сенсожиттєвих стимулів для ліричного суб'єкта (здебільшого alter ego автора) є його власна творчість. Місце творчості в житті, статус поета, завдання поезії та розуміння її сутності по-різному осмислені в маскулітній і фемінітній ліричній свідомості, твердить автор монографії.

Розглянутий у монографії О. Шаф чималий масив вітчизняної лірики в ще не цілком освоєному вітчизняним літературознавством гендерному ракурсі, вихід на проблеми модифікації національного характеру, проблеми антропологічного плану, а також психології творчості тощо не дають підстав сумніватися в новизні й вазі теоретичних і практичних наукових результатів.

Література:

1. Зборовська Н. Код української літератури: проєкт психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
2. Шаф О. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття : монографія. Київ : ВЦ «Просвіта», 2019. 608 с.

References:

1. Zborovska N. Kod ukrainskoi literatury: proect psyhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury: monografiya [The code of the Ukrainian Literature: the proect of the pshycho-history of the Modern Ukrainian Literature: monograph]. K.: Akademvidav, 2006. 504 s. [in Ukrainian].
2. Shaf O. Genderno-psihologichni aspekty ukrainskoi liriki XX stolittya: monografiya [Gender and psychological aspects of the Ukrainian Lyrics of XXth century: monograph]. K.: VC “Prosvita”, 2019. 608 s. [in Ukrainian].

Рецензія надійшла до редакції 19.07.2019.
The reviews was received 19 July 2019.